

Miroslav Stanojević

SPECIALIZACIJA IN INTEGRACIJA DELA V INDUSTRIJSKEM OBRATU

Prispevek k rekonstrukciji narave privatnega dela

Po središčni tezi tega besedila je *produkcijska delitev dela*¹ opredeljujoča oznaka *kapitalističnega* produkcijskega procesa: značilna je za vsak proces dela v kapitalizmu; je ena najbolj tipičnih oznak meznega dela (vsako mezdno delo je nujno parcialno); je plat ali pol upravljalkega odnosa v industrijskem obratu ...

Ta opredeljujoči pomen produkcijske delitve dela za kapitalistični produkcijski proces bom poskušal prikazati prek rekonstrukcije razmerja »produkcijska delitev dela« — »upravljanje produkcijskega procesa«. Pred tem pa ni odveč omeniti, da bo to besedilo — toliko, kolikor bo potrdilo temeljno povezanost produkcijske delitve dela in kapitalističnega produkcijskega procesa — prikazalo samo tisto, kar prikazujejo tudi vse druge rekonstrukcije te povezanosti: iluzornost slehernega poskusa spremembe kapitalkega odnosa v okviru ali na podlagi produkcijske delitve dela.

Po prvem množičnejšem uvajanju produkcijske delitve dela v produkcijski proces pred začetkom prve industrijske revolucije in med njo je razvoj kapitalističnega produkcijskega procesa pomenil stalno rast — permanentno diferenciacijo segmentov — produkcijske delitve dela. Nagli vzpon industrijskih podjetij in kontinuirano revolucioniranje njihove tehnološke osnove na eni strani ter naraščajoče sovražno okolje organiziranega delavskega gibanja na drugi strani ob koncu 19. stoletja je buržoazijo v celoti, njeno industrijsko frakcijo pa še posebej postavilo pred resno preizkušnjo. Najizrazitejša točka vsega tega »preizkušanja« je bilo upravljanje produkcijskega procesa: prvič v zgodovini kapitalizma se je upravljanje pojavilo kot problem.

Ta problem je bil — skoraj v trenutku, ko je nastal — učinkovito rešen s teorijo in prakso »znanstvenega upravljanja«: »znanstveno upravljanje« je nudilo razvitejšo organizacijo kapitalističnega produkcijskega procesa, ki je dolgoročno, globinsko dezorganizirala proletarijat, hkrati pa je dala več siste-

¹ S produkcijsko delitvijo dela razumem razdeljenost različnih fragmentov kakega procesa produkcije na različne posameznike. Gre za obliko delitve dela, za katero se je v sociološki literaturi ustalil izraz »tehnična delitev dela«. Menim, da je termin »produkcijska delitev dela« natančnejši. Ta termin namreč jasno kaže ne samo na obliko delitve dela v produkciji za razliko od delitve dela v družbi, ampak tudi na obliko delitve dela, ki posreduje tehnične in socialne sisteme in iz tega tudi obliko delitve dela, ki ni niti izključno tehnična niti izključno socialna (ne glede na to, da je v resnici lahko pretežno tehnična ali pretežno socialna v taki ali drugačni obliki produkcijskega procesa).

matičnosti in s tem gotovosti v celotni mehanizem produkcije presežne vrednosti . . .

Rezultate stihijskega prelamljanja, členjenja produkcijskega procesa oziroma rezultate *kontinuiranega razvoja* produkcijske delitve dela od začetka 18. stoletja je konec 19. in v začetku 20. stoletja povzel, sistematiziral in posplošil Frideric Winslow Taylor.

Čeprav so »znanost o vodenju lopate« in »znanost o skladanju opek« z delavcem »živinskega tipa« najslavnejše ilustracije Taylorjevega »znanstvenega upravljanja«, je bil to kljub vsej prozaičnosti zgledov, ki so ga proslavili, v bistvu rezultat posplošitve organizacijskih in upravljalških izkušenj, ki so se nakopičile v že razvitem, mehaniziranem kapitalističnem produkcijskem procesu ob koncu 19. stoletja.

S stališča tega produkcijskega procesa je bila poglavitni problem seveda delovna sila. Ta je bila poleg vseh, do takrat stihijsko že izvršenih razkosanj, še naprej vkopana v določeno rokodelsko tradicijo. V prvi vrsti je to veljalo za posebni *vrh* specifično delavske hierarhije v industriji 18. in 19. stoletja. Gre za sloj »delavcev rokodelcev«, »politehničnih delavcev«, brez katerih proizvodnja v tistem času preprosto ni mogla teči. Posebna znanja in *za proizvodnjo nujne* profesionalne izurjenosti nasploh, ki so jih imeli delavci, so jim dajale veliko osebno moč. Ta sloj »delavcev rokodelcev« je bil sposoben učinkovito izoblikovati delavske interese. Iz tradicije rokodelstva, s katerim je bil trdno povezan, je vedno znova črpal določeno avtonomijo v procesu produkcije, na kateri je s stališča razvitih oblik produkcije presežne vrednosti — mehaniziranega načina dela zasnavljal tudi povsem disfunkcionalno iniciativnost in svojeglavost.

Taylorizem se je pokazal kot obrazec najučinkovitejšega razlivanja tega delavskega sloja; kot navodilo za optimalni nadzor in uporabo te delovne sile nasploh.

Bistvena (mišljena) predpostavka in nato dimenzija ali plat tega učinkovitega nadzora in zato optimalne uporabe delovne sile je bila *produkcijska delitev dela*.

To Taylorjevem prepričanju je povečevanje učinka najbolj odvisno od povečevanja specializacije delavcev in upravljalškega osebja. Zato je produkcijski proces po Taylorjevih načelih sestavljen iz skrajno poenostavljenih delovnih operacij: je produkcijski proces, ki je razbit na natančno opredeljene »korake«. Vsak od teh »korakov« zahteva izrabo do konca izpraznjene, razdrobljene in na koncu: splošne in nediferencirane delovne sile. V najrazličnejših točkah delovnega procesa je uporabljena delovna sila, ki je potisnjena »skoraj na raven dela v njegovi živalski obliki«. Taylor je rad poudaril, da povečana specializacija »zagotavlja delavcem visoke plače«, povsem točno pa je v »isti sapi« izjavljal, da ta specializacija zagotavlja tudi »delodajalcu nizke stroške delovne sile«. Iz teh prednosti, ki jih je videl v specializaciji, je na specifičen, patetičen način izpeljal sklepe o temeljnem, ne dovolj opaznem skupnem interesu delavca in delodajalca.²

Vselej obstaja samo »en najboljši način«, kako opraviti kako delo, je poudarjal Taylor. Industrijski inženir mora odkriti ta najboljši način, s tem najboljšim načinom dela mora seznaniti delavca in nato zagotoviti ohranjanje

² Taylor F. W., *Naučno upravljanje*, Rad, Beograd 1967, str. 33. Ta knjiga obsega tri znamenita besedila: Upravljanje obrata, Načela znanstvenega upravljanja in Taylorjevo poročilo pred posebno komisijo Predstavnškega doma.

določenega standarda. *Da bi bilo vse to mogoče, je nujno treba delavca ločiti od spretnosti in slehernega znanja ter osredotočiti to spretnost in znanje v upravi oziroma planskem oddelku podjetja.* Povečana diferenciacija delovnih funkcij, na katero je Taylor naletel kot na dovršeno, zgodovinsko že sproducirano dejstvo, »terja« — na razstavitvi znanja od delavca utemeljen — razvoj upravljalne hierarhije. Ta nova, iz razvite delitve dela izpeljana specifično »tayloristična« diferenciacija »po vertikalni« delovnega telesa povzroča nadaljnje delitve — novi, še eksplozivnejši razvoj produkcijske delitve dela...³

Za Taylorjem je ta preplet horizontalnih in vertikalnih odnosov — v produkcijski delitvi dela utemeljeno upravljanje — prerastel v trdni organizacijski okvir, v model ali organizacijsko matriko slehernega industrijskega podjetja.

Razporeditev različnih delnih delovnih funkcij na različne delavce je obstajala seveda že pred Fridericom Taylorjem. Glede tega ni v produkcijski proces vpeljal nikakršne novosti.⁴ Ni si Taylor izmislil produkcijske delitve dela. Pač pa šele s Taylorjem ta najstarejša metoda produkcije (relativne) presežne vrednosti, to samo po sebi razumljivo pravilo kapitalistične produkcije prerašča v aksiom, v najvišje načelo organizacije kapitalističnega produkcijskega procesa.

To specifično, zgodovinsko novo obliko delitve dela, ki jo tako pogosto (in povsem upravičeno, kot smo videli) povezujejo s Taylorjevo »znanstveno organizacijo dela«, ta sklep razdrobljenih, parcialnih dejavnosti — delo, razdeljeno na zelo drobne elemente«, je Max Weber izrazil s terminom »specializacija uslug«. Za razloček od »specifikacije uslug«, ko določeni posameznik opravlja vse »potrebne, tehnično med seboj različne simultane in sukcesivne usluge«, nujne za popolno izdelavo kakega proizvoda, je v primeru »specializacije uslug... mogoče dobiti končni proizvod... samo... s simultanimi ali sukcesivnimi uslugami več oseb...«, piše Weber.⁵

Koncept »specializacije uslug« razvija Weber v sklopu teoretske sheme, s katero skuša zajeti »kazuistiko tehničnih, organizacijskih odnosov apropiacije in trga.«⁶ Ta teoretska shema temelji na razločevanju dveh osnovnih tipov človeških uslug ekonomske vrste: *vodstvene usluge* na eni strani in usluge, usmerjene po ukazih vodilnih oziroma *dela* na drugi strani. Načini izvrševanja teh uslug se razlikujejo — piše Weber — *tehnično* in *socialno*, v ekonomskem smislu glede na cilje pa se ti različni načini izvrševanja uslug še dodatno diferencirajo, odvisno od tega, »ali gre za uporabo, katere cilj je gospodinjstvo, ali uporabo, katere cilj je pridobitnost.«⁷

S tehničnega stališča razločuje Weber glede na tip delitve uslug in glede na vrsto uslug, ki jih prevzema *ena in ista oseba*, a) primere, ko ta oseba hkrati opravlja vodilne in izvrševalne usluge (manjši kmet, obrtnik) ali samo ene ali pa samo druge, in b) primere, ko ista oseba opravlja usluge, ki dajejo

³ Taylor je »z delitvijo dela izvedel večjo revolucijo, kot kdorkoli pred njim«, je poudaril Braverman. Braverman H., *Rad i monopolistički kapital*, Globus, Zagreb 1983, str. 79.

⁴ Na vprašanje predsednika komisije Predstavniškega doma, ali je delitev dela, s katero delavci stalno opravljajo isto operacijo, eden od elementov znanstvenega upravljanja, je Taylor odgovoril: »To je tako po znanstvenem upravljanju, kot je tudi po drugih sistemih upravljanja; nič več in nič manj. V znanstvenem upravljanju se glede tega uporabljajo enaka načela dela kot pri drugih sistemih upravljanja. Seveda je v moderni proizvodnji čevljev po znanstvenem upravljanju ali kateremkoli drugem sistemu upravljanja delo razdeljeno na zelo zelo drobne elemente.« Taylor, *ibid.*, str. 385.

⁵ Weber M., *Privreda i društvo I*, Prosveta, Beograd 1976, str. 87.

⁶ *Ibid.*, str. 111.

⁷ *Ibid.*, str. 84.

različne končne produkte (primitivno hišno gospodarstvo) ali pa *samo posebne usluge*.

Kadar ista oseba opravlja samo posebne usluge, gre za *specifikacijo* (rokodelstvo) ali *specializacijo uslug* (»moderni razvoj dela«).⁸

Z istega, *tehničnega stališča*, a glede na merilo *povezovanja* delitve uslug oziroma »glede načina, kako se *povezujejo* usluge večjega števila oseb, da bi bil dosežen *določen rezultat*«, razločuje Weber *akumulacijo in povezovanje uslug*. *Akumulacija uslug* je »tehnično povezovanje istih uslug večjega števila oseb, da bi bil dosežen določen rezultat« oziroma je isto kot (Marxova) *enostavna kooperacija*: delo skupine žanjcev, transport velikih kamnitih blokov v starem Egiptu ipd.

Povezovanje uslug je »tehnično povezovanje kvalitativno *različnih*, torej specializiranih uslug, ... da bi bil dosežen določen rezultat«.⁹ Poudarjeni primeri tega povezovanja so po Webrovih ugotovitvah ansambel kakega orkestra ali igralska skupina,¹⁰ *ključni primer* pa je delovni proces v moderni tovarni: *specializacija uslug* in delitev poklicev nasploh, ki temelji na specializaciji uslug (in seveda na njej skladnem načinu povezovanja), je tipična za *moderna* (industrijska) *podjetja*, piše Weber.¹¹

Osnovna lastnost modernega podjetja je *racionalnost*: vsako sodobno podjetje se usmerja po *računu kapitala*. Z računanjem se določa možnost profita. Ta je cilj (podjetnikove) dejavnosti. Z računanjem se naknadno preverja tudi doseženi profit. Tako se *vnaprej* ocenjuje in *naknadno* preverja rentabilnost podjetja. »Vsi posamezni ukrepi racionalnih podjetij se z računanjem usmerjajo k ocenjeni rentabilnosti«.¹² Vendar, da je sploh mogoče poslovanje po načelu rentabilnosti, so nujni še nekateri povsem določeni pogoji. Za podjetja, zasnovana na računu kapitala, ki se usmerjajo glede na možnosti pridobivanja na *trgu*, je izjemno pomembna optimalna preračunljivost. A preračunljivost in od nje odvisna sama *možnost* računanja kapitala je odvisna od *tehničnih* in *pravnih* pogojev, v katerih poteka proizvodnja, in od dostopnosti (rečeno »newebrovsko«) dejavnikov proizvodnje (na trgu) ter možnosti, da se na trgu proda tisto, kar se producira. Optimalni račun kapitala predpostavlja te določene pogoje kot *osnovo* preračunljivosti. Brez teh pogojev račun enostavno *ni mogoč*.

Poleg te osnovne predpostavke računa kapitala je za poslovanje po načelu rentabilnosti zelo pomembno tudi doseganje *optimalne izračunljivosti učinkov dela*. Pogoji za doseganje tega optimuma so: *prilagojenost* delovni funkciji, z delom dosežena *praksa* in *nagnjenje* za določeno delo. Prakso pri delu je mogoče optimalno doseči samo z racionalno in nenehno specializacijo, piše Weber. Vzor te racionalne specializacije je Taylorjev sistem.

Taylorjeva specializacija torej omogoča doseganje prakse pri delu, ki je eden od pogojev za doseganje optimuma izračunljivega učinka dela. To je povezanost, v kateri ima tudi specializacija pomembno mesto v krogu pogojev, ki so nujni za razvoj poslovanja po načelu rentabilnosti: je pogoj za optimalni in optimalno izračunljivi učinek dela in nasploh tudi za optimalno preračunljivost kot osnovo optimalnega računa kapitala, kot sledi iz prikazane Webrove teoretske sheme. V tesni zvezi s prikazano teoretsko shemo pa na nekem mestu

⁸ Ibid., str. 87.

⁹ Ibid., str. 88.

¹⁰ Ibid., str. 88.

¹¹ Ibid., str. 108.

¹² Ibid., str. 65.

Weber napoveduje tudi bistveno medsebojno odvisnost specializacije in proizvodnje za trg: »Potreba po natančnem izračunavanju stroškov in standardiziranju produktov, da bi izrabili večje možnosti na trgu, je v povezavi s tehnično racionalnimi aparati... pripeljali do oblikovanja podjetja z notranjo specializacijo (vodni ali konjski pogon kolesa), v katero so bili potem uvedeni mehanizirani motorji in stroji.«¹³ Tudi pred obdobjem »mehaniziranih in strogo specializiranih poslovnih organizacij s povezanim delom« so obstajale, piše Weber, *poslovne organizacije*, v katerih so se akumulirale kvalitativno enake, nespecializirane usluge — celotna rokodelska dela kot v delavnici Jacka iz Newburyja.¹⁴ Po Webrovi oceni so v Angliji v 16. stoletju take delavnice lahko prepovedali, »ne da bi pri tem ogrozili ekonomsko existenco delavcev«. Take velike investicije v rokodelsko dejavnost so bile negotove in nestabilne: taka podjetja so bila občutljiva ne le na konjunkturo, ampak jih je močno prizadela vsaka, tudi najmanjša iracionalnost javne uprave in pravosodja. Zato je imelo v tistem času *decentralizirano delo po domovih* nedvomno prednost kar zadeva stabilnost, varnost »investicij«, vse dokler zaradi »izrabe večjih možnosti na trgu« niso začela delovati »podjetja z notranjo specializacijo«.

Moderno racionalno podjetje pomeni po Webrovem mnenju *oblast strokovnjakov* in skladno s to oblastjo načelo hierarhične organizacije vseh instanc. Ta *osnovna* lastnost upravljanja sodobnega kapitalističnega podjetja se razteza na vso družbo: kot je racionalno moderno podjetje, tako je racionalna tudi sodobna družba in zato hkrati (nujno) tudi birokratska.

To so torej najkrajše povzeti Webrovi analitični koncepti, ki jih s stališča (predmeta) naše analize ocenjujemo tudi kot najpomembnejše. Že povsem površen pogled na teorije (po)industrijske družbe razkriva, da so to hkrati tudi koncepti, brez katerih si ni mogoče predstavljati Webra kot tvorca, ključnega avtorja teorije industrijske družbe (brez teh konceptov si prav tako ni mogoče predstavljati teorije industrijske in seveda tudi poindustrijske družbe).

Koncepta *specializacije* oziroma produkcijske delitve dela in *povezovanja* oziroma integracije parcialnih del — koncepta, ki omogočata oblikovanje prodornega, analitično produktivnega modela organizacije industrijskega podjetja — sta sčasoma prerastla v *središčna koncepta* (teorije) industrijske družbe. To *središčnost* ali pomen teh konceptov za teorijo industrijske družbe je verjetno najkonciznejše in najučinkoviteje izrazil eden ključnih avtorjev te teorije Peter Drucker v knjigi *The New Society* (1949).¹⁵ Drucker namreč *specializacijo* in *integracijo* nedvoumno določa kot *temeljni načeli* industrializma. Res sta se ti načeli popolnoma razvili šele za *množično produkcijo*. Sama množična produkcija je vrhunec industrializma in zato tudi temeljni načeli množične produkcije nista nič drugega kot do popolnosti razviti ključni načeli industrializma. Kot poudarja Drucker, gre za zgodovinsko popolnoma novi načeli ne le produkcije, ampak tudi celotne družbene organizacije.

Koncepta *specializacije* in *integracije* »pokrivata« *odnose ljudi*, ki delajo skupaj. »Specializacija« in »integracija« sta koncepta *organizacije dela*, ne pa

¹³ Ibid., str. 119.

¹⁴ Jack iz Newburyja je živel v sedemnajstem stoletju v Angliji. Preden je postal Jack, je bil John (Winchcomb), sin suknarja, ki se je v pravem trenutku znašel ob strani vdove svojega bogatega gospodarja. Pozneje je v svojih delavnicah zaposloval »nekaj sto tkalcev, bil pa je še lastnik barvarne in valjarne«. (Glej Dobb M., *Studije o razvoju kapitalizma*, Naprijed, Zagreb 1961, str. 169.) Čeprav pravi M. Dobb za delavnico Jacka iz Newburyja, da bi jo lahko imenovali manufakturo v strogem Marxovem pomenu te besede, pa je šlo najbrž za enostavno kooperacijo. Kot vidimo, jo Weber navaja za zgled take kooperacije oziroma kot zgled delavnice, v kateri je več delavcev opravljalo »usluge« iste vrste.

¹⁵ Drucker P. F., *The New Society, The Anatomy of Industrial Order*, Harper and Row Publisher, New York 1962.

tehnologije (v ožjem pomenu te besede). Fordova spektakularna uspešna produkcija avtomobilov, pripominja Drucker, ni temeljila na kakem epohalnem mehničnem odkritju. Vsi stroji, ki jih je uporabljal Ford, so bili stari in dobro poznani. Edina prava novost, ključni vzrok Fordovega poslovnega uspeha je bil *novi koncept organizacije dela*.

V sodobni množični produkciji je enota individualnega dela ena *operacija*, pogosto celo samo en sam gib, piše Drucker. Ta delitev dela na individualne operacije ali celo na posamezne gibe je vodilno načelo organizacije industrijskega dela. Ker ena operacija ali posamezni gib tega ali onega delavca ni sposoben ustvariti proizvoda,¹⁶ ker zato noben posamezni delavec v moderni industriji ni dorasel končnemu produktu, dobiva tudi *integracija* v moderni industriji *nujno* nov pomen. Produkt je mogoče ustvariti samo s pogojem, da so operacije in gibi velikega števila individuov zbrani, uglašeni, *trdno* integrirani. Vse te operacije, povezane po neki šablona, dajejo sklop, »aparata«, ki dejansko ustvarja produkte. V moderni industriji posameznik ne producira: individui samo opravljajo delovne operacije; končni produkt je rezultat dela »aparata«.

Specializacija izloči stare kvalifikacije. Hkrati pa terja integracija popolnoma nova znanja in nove sposobnosti, poudarja Drucker. Novi »integratorji« morajo razpolagati z novimi tehničnimi, teoretskimi in organizacijskimi znanji. Poznavanje orodij in materiala postaja drugorazredno. V prvo vrsto se prebija koncept ali vizija *celote*: sposobnost videti, razumeti in producirati celoto producirajočega sklopa. Po definiciji je to imaginativna sposobnost visokega, celo umetniškega »ranga«.¹⁷

Producirajoči sklop (znotraj katerega noben človek sam po sebi ni produktiven) lahko razpade, če iz takih ali drugačnih razlogov katerikoli »neproduktivni« posameznik odpove pri izvrševanju svoje operacije. »Nobena operacija ni odločujoča, a tudi nepotrebna ni nobena,«¹⁸ poudarja Drucker. Sami delavci-operaterji poznajo le svojo delovno operacijo, najpogosteje pa nimajo niti najbolj površinske predstave o opravilih, ki jih opravljajo njihovi »sosedje«. Pomen njihove operacije za nastanek končnega produkta jim je pogosto še manj jasen. »Celota in odnosi individua do celote so vidni samo maloštevilnim na vrhu,«¹⁹ poudarja Drucker. Velika večina pod tem vrhom vidi kaos, nered in nesmisel; kolikor bolj so oddaljeni od vrha, manj so sposobni videti smisel opravila, v katerem so udeleženi. Nosilci teh »neesencialnih« opravil so odvisni od tistih, ki vidijo smisel, red in namen; a tudi obratno. *Ta soodvisnost specializacije in integracije — neesencialnih in zamenljivih ter esencialnih in nezamenljivih opravil — daje moderni industrijski, v temelju hierarhični red*, piše Drucker.

Ob vseh mogočih analogijah, ki jih za pojasnitev tega reda poleg Webra uporablja tudi Drucker — od simfoničnega orkestra in igralske skupine do graditeljev srednjeveških katedral — ta tipični industrijski, *moderni* red vendarle najboljše ilustrira *vojaška organizacija*. Med industrijskim in vojaškim redom obstaja določena — povsem strukturalna — skladnost; vojska je povzemajoča »ilustracija« industrijskega reda.

¹⁶ »Produkt je rezultat tisočev takih operacij, od katerih vsako opravlja posamezni operater. Noben operater ni sposoben ustvariti proizvoda, ne glede na to, koliko časa bi bilo za to potrebno. Samo organizacija, obrat (tovarna) lahko ustvari proizvod.« (Ibid., str. 21.)

¹⁷ Ibid., str. 23.

¹⁸ Ibid., str. 24.

¹⁹ Ibid., str. 25.

Povsem gotovo je namreč, da je imel pomočnik graditeljev srednjeveške katedrale, pa tudi igralec v predstavi in glasbenik v orkestru jo imata, neko »podobo« celote opravila, v katerem je udeležen. Ta »podoba« je predpostavka njegove uspešnosti. Navadni vojak pa za *razloček* od glasbenika v simfoničnem orkestru nima prav nikakršnega vpogleda v celoto »opravila«, v katerem je udeležen. In čeprav nima vpogleda v celoto, je vendar mogoče, da je del uspešnega vojaškega organizma. Se več: odsotnost vpogleda v celoto je *predpostavka* uspešnega funkcioniranja delov vojaškega »organizma« in vsakega »prostaka«. Enako velja tudi za modernega delavca-operaterja. To je analogija, ki jo je v prikazu industrijskega reda svojčas še posebej uporabljal Marx. Ali kot je precej za Marxom pisal Andre Gorz: »Proletarci hkrati so in niso kolektivni delavec, tako kot vojaki so in niso vojska na pohodu, ki si prizadeva vkleščiti sovražnika in nenadno prodreti. To so v očeh generalov, katerih strateški plan je sestavljen iz stotin posebnih ukazov, predvidenih za stotine vodij manjših celot. Gledano z vrha kakega hriba se vojska obnaša kot pametna žival, katere ena sama glava vodi tisoče rok in nog. Vendar ta žival zase ne obstaja: vojaki in poveljniki enot ne vedo ne kakšen je celotni strateški plan ne kam se njihova vojska pomika. Vedo samo za ukaze in za del lokalnih premikov, katerih smisel jim uhaja.«²⁰ Očitno sta koncepta »specializacije« in »integracije« — koncepta, ki izražata bistvo množične produkcije oziroma bistvo industrializacije — skoraj brez preostanka uporabna tudi v vojski. Vojska ju že davno pozna. To torej nista nikakršna *nova* koncepta. Ob svojem času sta bila samo uvedena v proizvodnjo kot novost — postavljena sta bila kot nova *produkcijska* koncepta . . .

Pravkar »ilustrirano« bistvo industrializma s primerom vojaškega »organizma« je povsem družbena »stvar«: koncepta *specializacije* in *integracije* obsegata *odnos*, s katerim se različne parcialne dejavnosti povezujejo v segmente *enotnega* produkcijskega procesa. Ta odnos je *posredovanje* posebne integracijske dejavnosti. Da bi različne dejavnosti lahko bile segmenti enotnega procesa, enostavno *morajo* biti posredovane.²¹ Kolikor pa so te različne dejavnosti parcialne, dobiva to posredovanje *nujno* nov pomen.

Med vsemi dosedanjimi zgodovinskimi oblikami produkcijske delitve dela — od manufakture do najsodobnejše tovarne — med različnimi spleti partikularnih dejavnosti je vselej obstajala posebna, *integrativna* dejavnost. In čeprav ta dejavnost ni v neposrednem »kontaktu« s predmetom dela, čeprav v tem pomenu ni neposredno produciranje uporabnega predmeta, je vendarle *znotraj* procesa proizvodnje (toliko je namreč v produkciji, da brez nje uporabni predmet enostavno ne more biti sproduciran). Ta osebna »ne-predmetna« dejavnost je tako kot segmenti produkcijske delitve dela trdno zraščena z določenim

²⁰ Gorz A., *Zbogom proletarijatu*, Globus, Zagreb 1983, str. 15—16.

²¹ Enega najzanimivejših prispevkov k rekonstrukciji delitve dela je dal pri nas Tine Hribar. Rezultat njegovih izvajanj bi lahko povzeli takole: Izhodišče delitve dela ni delovni proces, ampak skupna dejavnost posameznikov: »delitev dela ni delitve dela, temveč je prostorska in časovna *razdelitev* skupne dejavnosti, skupne delovne dejavnosti«; dejansko je navzoča samo kot način organizacije skupne dejavnosti. Enostavni momenti delovnega procesa so: smotrnost dejavnosti, sredstvo in predmet dela. Enostavni momenti organizacije skupne dejavnosti oziroma delitve dela so: evidenca potrebnih uporabnih predmetov (sistem potrebe), evidenca različnih opravil (za njihovo proizvodnjo), evidenca delovnega časa, ki je v povprečju potreben za produkcijo uporabnih predmetov. Trojna evidenca je »algoritem (pro-gram) regulativno kontrolirane skupne dejavnosti«. Iz tega algoritma izvira smotrnost skupne dejavnosti, kar pomeni tudi skupno smotrnost vseh koristnih del. To je *smotrnost druge stopnje*: smotrnost celote različnih smotrnih dejavnosti. Glej Hribar T., *Metoda Marxovega Kapitala*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1983, posebno peto poglavje (Konkretno delo in abstraktno delo) te knjige. Isti avtor obravnava delitve dela tudi v besedilu *Otok obupa* (Nova revija, št. 3—4, 1982/83).

individuom — določeni individuom je omejen na ta izključni krog »ne-predmetne« dejavnosti. Funkcija nosilca »ne-predmetne« dejavnosti je, da vidi *celoto* vseh parcialnih dejavnosti — skupni proces proizvodnje; da kombinira različne parcialne dejavnosti. S *posredovanjem* »ne-predmetne« dejavnosti se različne partikularne dejavnosti pletejo v *mrežo* produkcijske delitve dela oziroma v *delujoče* elemente produkcijskega procesa. S posredovanjem te (»ne-predmetne«) dejavnosti so partikularna dela kombinirana dela — *delo kombiniranega, kolektivnega delavca*.

Seveda gre za posebno »ne-predmetno« dejavnost, ki je *konsekvenca* ali druga stran razdeljenosti *različnih* parcialnih predmetnih dejavnosti na različne individue. Ko so namreč različni fragmenti kakega procesa dela razdeljeni na različne individue, so lahko povezani in sinhronizirani v en sam, enotni, celovit proces proizvodnje samo s posredovanjem — tej fragmentiranosti primerne, naravnost sorazmerne — *stopnje* diferenciranosti, osamosvojenosti, koncentriranosti in centraliziranosti *integrirajoče* dejavnosti. To, kar se na mnogih straneh izgubi (na straneh fragmentarnega, opustošenega dela), se koncentrira — kot čista upravljalna dejavnost — *na eni točki produkcijskega procesa*... Tako se tudi delovni »organizem«, skrit za tovarniškimi zidovi — kot vojska na bojnem polju — obnaša »kot pametna žival, katere ena sama glava vodi tisoče rok in nog«. Seveda tudi ta industrijska »žival« za sebe samo ne obstaja: delavci-operaterji in častniki ter podčastniki proizvodnje ne vedo, »kakšen je celotni strateški plan«. »Vedo samo za ukaze in za del lokalnih premikov, katerih smisel jim uhaja.«

Dejavnost integriranega produkcijskega procesa ne pripada nobenemu posebnemu krogu predmetne dejavnosti, nobenemu segmentu produkcijske delitve dela. Vse partikularne predmetne dejavnosti so v isti ravni; posebna »ne-predmetna« dejavnost obsega vso raven partikularnih predmetnih dejavnosti. *Krog njene dejavnosti je krog vseh krogov*. Brez tega »kroga vseh krogov« ne more obstajati noben poseben krog predmetne dejavnosti. In obratno: sama »ne-predmetna« dejavnost brez partikularnih predmetnih dejavnosti postane brezpredmetna.

Posredovanje parcialnih del — segmentov produkcijske delitve dela se torej razvija iz točke delitve dela, ki je *nad* produkcijsko delitvijo dela: iz *kontrapunkta* produkcijske delitve dela. Tako je dana *kvantitativno* in *kvalitativno neenaka* razdelitev dejavnosti: določeni individui opravljajo partikularne predmetne dejavnosti; druge so fiksirane na »ne-predmetne« dejavnosti. Razdelitev partikularnih predmetnih dejavnosti in »ne-predmetnih« dejavnosti na *različne* individue je *bistveno neenaka* razdelitev dejavnosti, kvantitativno in kvalitativno neenaka razdelitev dejavnosti (ali razdelitev kvantitativno in kvalitativno neenakih dejavnosti na različne individue).

Vsak posameznik »ima določen, izključni krog dejavnosti, ki mu je vsiljen, iz katerega ne more izstopiti«. Dejavnost je lahko katera od parcialnih predmetnih dejavnosti ali dejavnost, ki ima za svoj predmet vse parcialne dejavnosti. En in isti individuom ne more hkrati opravljati določene partikularne dejavnosti in dejavnost, ki ima za predmet *vse* partikularne dejavnosti. Ta dva *med seboj izključujoča* se kroga dejavnosti pomenita *različne* individue — nosilca partikularne predmetne in nosilca »ne-predmetne«, celovite dejavnosti. Partikularna predmetna dejavnost je pretežno fizična in izključno izvrševalna. »Ne-predmetna« pa je izključno intelektualna in — v primerjavi s partikularno predmetno dejavnostjo — izključno upravljalna.

Razdeljenost različnih partikularnih predmetnih dejavnosti na različne individue oziroma *produkcijska delitev dela* sestavlja torej *samo plat, dimenzijo ali pol* neke večje, *vertikalne* delitve dela v produkcijskem procesu. *Drugi pol* te delitve je »ne-predmetna«, integrirajoča dejavnost — dejavnost upravljanja s produkcijskim procesom. Ta bistveno neenaka razdelitev dejavnosti v produkcijskem procesu — »zadnja plat« ali, še boljše, konsekvence fragmentacije delovnega procesa — je *matrika, po kateri se vzpostavlja upravljalna piramida: oblast v produkcijskem procesu*. Ta oblast v produkcijskem procesu je zgodovinsko določen družbeni odnos v produkciji: je ključni odnos industrijskega produkcijskega procesa. Moment tega odnosa je privatna lastnina. Rečeno na način *Nemške ideologije*: (produkcijska) delitev dela in privatna lastnina sta identična izraza. Izraz »(produkcijska) delitev dela« izkazuje v odnosu na dejavnost isto kot izraz »privatna lastnina« glede na rezultat tega (v sebi razdeljenega) produkcijskega procesa.²²

Določena skladnost produkcijske delitve dela in meznega odnosa (v literaturi) seveda ni ostala neopažena. Najpogosteje pa gre za golo registriranje te skladnosti kot neproblematičnega, samoumljivega dejstva. Res pa obstajajo tudi analize, ki opozarjajo, da vsebuje ta skladnost tudi določeno povezavo »višjega reda«. Tako na primer avtorji *Civilizacije na raskršću* omenjajo, da »rutinsko enostavno delo delavca (in temu ustrezno delo administrativnega osebja ipd.), ki je postalo temelj industrijske civilizacije in industrijskega sloga, v svojih dejanskih formah, v svoji vsebini nosi družbene pogoje svojega izvora: nastalo je kot materialna realizacija meznega odnosa.«²³

Iz naše rekonstrukcije »mesta« produkcijske delitve dela v industrijskem obratu sledi, da je ta materialna realizacija »meznega odnosa« — namreč rutinsko enostavno delo delavca — *ključna točka* ali, če hočete, člen, brez katerega ne obstaja in ne more obstajati mezni odnos. Šele s posredovanjem in na podlagi produkcijske delitve dela se vzpostavlja tipični upravljalni odnos industrijskega obrata; parcialno delo kot skrajna točka *končne materializacije* določene vertikalne delitve in skladno z njo vertikalnega odnosa v produkcijskem procesu. Ta *družbeni* odnos v produkciji je spet samo del ali »segment« celote odnosa mezdno delo—kapital. Drugi bistveni »segment« celote tega odnosa je nakup in prodaja delovne sile (svobodnih delavcev) na trgu (kot kateregakoli drugega blaga). Krog meznega odnosa, odnosa mezdno delo — kapital tvorita ta dva odnosa v sferi izmenjave in v produkcijskem procesu. Ta krog (ali celota) meznega odnosa je brez svoje materializacije samo možnost — čista abstrakcija: rutinsko, enostavno delo delavcev — pravo mezdno delo kot skrajna točka končne materializacije vertikalnega odnosa v produkcijskem procesu je tudi ključna točka materializacije — ali sklenitve *celote*, zapiranje kroga, odnosa mezdno delo—kapital.

Lahko torej sklenemo, da je s produkcijsko delitvijo dela dana struktura kapitalističnega produkcijskega procesa oziroma struktura *privatnega* dela. Vsak proces dela, zasnovan na produkcijski delitvi dela, je privatno delo; vsako privatno delo pa je produkcijska oblika eksistence kapitala.

Prevedel Dušan Merhar

²² Glej K. Marx, F. Engels, *Nemška ideologija*, v MEID II., str. 20.

²³ Richta R., 1 kol., *Civilizacija na raskršću*, Komunist, Beograd 1972, str. 99.